LÄHEMALE PIIBLITÕLKE LÄTETELE

Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680—1705. Luuka evangeelium. Apostlite teod. Koostanud Kristiina Ross. Toimetanud Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 575 lk.

Kirjutatud tekstidel on erinev saatus. Mõni neist jõuab trükituna kiiresti ringlusse ja osutub mõjukaks nii avaldamisajal kui ka sajandeid hiljem. Mõni jääbki vaid käsikirja ja leitakse heal juhul aastakümnete või koguni aastasadade pärast, mõnd ei leitagi… Ka eesti pika piiblitõlkelooga seostub hulgaliselt eri tüüpi tekste. Siin vaadeldav väljaanne sisaldab seni vähe tuntud Uue Testamendi raamatute tõlkeid, mis tuuakse nüüd uurijate ja huviliste ette rohkem kui 300 aastat pärast kirjapanekut. Nii täidab väljaanne ühe kultuuriloolise tühiku, tuues lugejateni väga olulise lõigu piiblitõlke ajalugu kogu selle keeleliste valikute komplitseerituses. Seda tüüpi publikatsioon võimaldab senisest tunduvalt põhjalikumat sissevaadet eesti kirjakeele kujunemislukku, mis on ju ühtlasi piiblitekstide tõlkelugu. Raamatusse valitud Uue Testamendi osad – Luuka evangeelium ja Apostlite tegude raamat – avavad lugejale pikaajalise tõlkeprotsessi sisulised ja keelelised üksikasjad. Vaadeldav allikapublikatsioon on ilmekas näide selle kohta, kuidas oma ala tippasjatundjate sihikindel ja pühendunud tegevus suudab eesti kultuuri ja kirjakeele arengulugu tõhusalt rikastada.

Käsikirjalised tekstid, mis on koondatud kogumiku „Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705" kaunilt kujundatud kaante vahele, on

pidanud oma avaldamisaega kaua ootama. Tegemist on alustekstidega, mille kaudu jõuti 1715. aastal ilmunud Uue Testamendini ja 1739. aastal täispiiblini. Tänapäeva lugejale toob selle väljaande tarbeks hoolikalt analüüsitud allikmaterjal hilisemate trükiteostega võrreldes ilmekamalt nähtavale vaevalisi jälgi piibliteksti korrigeerimis- ja toimetamistöö eri etappidest.

Piiblitõlke ajalugu avaneb selle väärtusliku kogumiku kaudu uuest ja senisest tunduvalt täpsemast aspektist. Avaldatud tekstid näitavad hästi piibli tõlkimisega kaasnenud keelelisi kõhklusi nii terminite valiku kui ka vormistiku ja lausestuse osas. Raamat esitab materjali neljas veerus, kus samad tekstiosad on paigutatud kõrvuti. Nii on tekstid hästi jälgitavad ja soovi korral ka keeleliselt võrreldavad.

Eriti suurt süvenemist on nõudnud töö, mis on tehtud nn Pilistvere alg- ja lõppversiooni trükki toimetamisel (tekstid, mis on paigutatud väljaande kahte esimesse veergu), sest käsikiri oma rohkete parandustega on paiguti väga raskesti loetav. Kiiduväärse järjekindlusega on Pilistvere algversioonis välja toodud täiendused ja parandused. Eri isikute täienduste eristamiseks valitud märgendite süsteem on selge ja ülevaatlik. Nii on Luuka evangeeliumi puhul eraldi esitatud algteksti autori enese pakutud rööpkeelendid ning enne Pilistvere konverentsi tehtud parandused. Apostlite tegude raamatu põhitekst on antud Heinrich Göseken noorema puhtandkäsikirja järgi, välja on toodud ka tema enese parandused, Stephanus Kniperi lisandused ja anonüümne paranduskiht, mis pärineb Pilistvere konverentsi eelsest ajast. Pilistvere 1687. aasta lõppversioon kajastab sealsel konverentsil tehtud toimetamistööd. Põhitekstiks on siin tõlkeversioon, milleni jõuti 1687. aasta arutelu tulemusena. Märkustes on lisatud parandused, mis tehti Pilistveres ühise toimetamise käigus. Eri parandusettepanekud on esitatud ahelana, mille viimane liige tähistab parandamise aluseks olnud varianti. Raamatu kolmandas veerus on esitatud nn Müncheni käsikirja tõlkeversioon, mille on 1694. aastal kirja pannud Johann Hartmann Creidius. Tegemist on puhta käsikirjaga, milles puuduvad hilisemad parandused, tänu millele on selle trükki toimetamine olnud ilmselt lihtsam kui Pilistvere materjali puhul. Siiski on teksti autor pakkunud rööpkeelendeid, mis on siingi esitatud joonealuste märkustena. Müncheni käsikiri arvatakse üsna täpselt kajastavat seda uuendatud tõlkeversiooni, mille Pilistvere konverentsi järel koostas Johann Hornung. Neljanda veeru tekst pärineb nn Stockholmi käsikirjast (1705), mille kirjapanijaks peetakse Johann Daniel Bertholdi. See on väga hoolikalt vormistatud puhtandkäsikiri, mida on pärast ümberkirjutamist siiski sama käekirjaga pisut muudetud. Keeleliselt kajastab see seisu, milleni oli kirikuõpetajate ühistöö tulemusena XVIII sajandi alguseks jõutud. Selle käsikirja puhul on põhitekstina toodud lõppvariant, varasemad versioonid on lisatud joone all. Märkuste esitamiseks on väljaandes valitud optimaalne süsteem, ehkki paiguti, eriti Pilistvere käsikirja lõppvariandi puhul, on kirjeldatud muutusahelad sageli neljaastmelised.

Raamatu alguses leidub eelmärkusena mõningaid selgitusi käsikirjade editeerimise viisi ja joonealuste märkuste struktuuri kohta. Märkustes võinuks olla täpsemalt kommenteeritud ka joonealuste selgituste esitamise tava. Teksti lugedes võib märgata, et kõik ühe tekstiveeru kohta käivad märkused, eriti Pilistvere käsikirja puhul, ei ole mahtunud sama veeru alla ja jätkuvad seetõttu järgmis(t)e veer(g)u(de) all. Trükitehniliselt on selline lahendus põhjendatud, aga lugeja tähelepanu võinuks siiski sellisele vormindusviisile juhtida.

Originaalipärasust taotlev põhimõte, mille kohaselt on trükiversioonis loobutud toimetaja parandustest ka ilmselgete näpuvigade korral, on sellisena õigustatud. Joonealustes märkustes on siiski looksulgudes ja kursiivkirjas lisatud toimetajate selgitusi. Seda tüüpi lisandused osutuvad väga kõnekaks, avades suure hulga keeleliselt ilmekaid probleeme, millega tõlkijad ja redigeerijad on omal ajal silmitsi seisnud. Eriti palju muutusi ja sellest lähtuvalt ka joonealuseid märkusi sisaldab Kai Tafenau toimetatud Pilistvere algversiooni tekst, kus on kahe raamatu kohta kokku 2250 viidet eri tüüpi parandustele. Ülim põhjalikkus parandusversioonide esitamisel näitab toimetajate suure süvenemisega tehtud tööd. Ilmestagu seda üks iseloomulik näide Pilistvere lõppversioonist. Lk 1:24 fraas *neil päevil* on läbinud järgmised ümbersõnastused: *nende Pahwade perrast* < *perrast neid Pähwat* < *nende Pehwade tagga* < *perrast nedt Pehwat*. Ühelt poolt paistab silma *ä*-hääliku märkimise probleem, teisalt kaassõnafraasi ülesehitus: kas *pärast* esineb ees- või tagasõnana ja missuguses käändes on seda laiendav nimisõna (vormi *need* tuleb siinses kontekstis pidada ilmselt artiklilise tarvituse näiteks). Teksti redigeerijad on omal ajal kahelnud ka selles, kas fraasi sobib paremini kaassõna *pärast* või *taga*. Seega avaneb lugeja jaoks just joonealustest märkustest suur hulk kirjaviisi, sõnavara ja morfosüntaktilist struktuuri puudutavat informatsiooni. Loodetavasti saab tulevikus toimetajate teadusartiklitest lugeda üldistusi selle rikkaliku materjali kohta.

Seda, kuivõrd head tõlgete võrdlemise võimalust ja ühtlasi piiblikeele arengu ülevaadet väljaanne pakub, illustreerigu näide Luuka evangeeliumist (Lk 8:5):

Kulwaja lex welja külwada omma Seemne, nink kuß temma külwas, langis monni Tee Ehre, nink sai Jallade alla tallatatut, nink Lindut Taiwa all söit sedda erra. (Pilistvere algversioon 1680–1687);

üx Kulwaja lex welja külwama omma Seemend, nink kuß temma külwas, langis monni Tee Ehre, nink sai erra tallatatut, nink Lindut Taiwa all söit sedda erra. (Pilistvere lõppversioon 1687);

Üks külwaja läks wälja omma Semet külwama, ning kui temma külwis, (*langis*) (*kukkus*) *muist Te äre, ning tallati mahha, ning Linnud Taiwa al soiwad sedda ärra.* (Müncheni käsikiri 1694);

Üks Külwaja läks Wälja omma Semet Külwma, ning Kui temma Külwis, Kukkus muist Te äre, ning sötkoti ärra, ning Linnud Taewa al Söiwad sedda ärra. (Stockholmi käsikiri 1705).

Kõrvutuseks olgu toodud sama salm ka 1739. aasta piiblist, et tõlgete arengu dünaamika lõppeesmärgiga seoses paremini nähtavale tuleks:

Üks külwaja läks wälja omma semet külwama, ja kui ta külwas, kukkus muist tee äre ja sötkuti ärra, ja need linnud, mis taewa al, söid sedda ärra.

Juba eelnevast lühikesest võrdlusest on näha tekstide keelelist erinevust: kui Pilistvere algversioon järgib Stahlipärast kirjaviisi ja saksamõjulist lausestust (vrd nt Pilistvere algversiooni otstarvet väljendavat infinitiivikonstruktsiooni *läks … külvata* hilisema konstruktsiooniga *läks … külvama*; objektikäände valikut, nt Pilistvere algversioonis *oma seemne*, mis on hiljem asendatud osaobjektiga *oma seemet*; Pilistvere alg- ja lõppversiooni saksapärast passiivikonstruktsiooni *sai tallatud*, mis on hiljem asendatud impersonaalivormidega *tallati*/*sõtkuti*), siis Müncheni ja Stockholmi käsikiri näitavad juba uut kvaliteeti nii objektikäände vormistamises, infinitiivikonstruktsioonis kui ka sõnajärjes. Seda tüüpi morfosüntaktilisi ja leksikaalseid erinevusi saab tähelepanelik lugeja salm-salmilt jälgida ja nende põhjal kirjakeele põhimõtete muutumise kohta järeldusi teha.

Lisaväärtust annavad väljaandele toimetaja ja koostajate ülevaatlikud kirjutised, kus vaadeldakse, missugune on selle raamatu tekstide osa eesti kirjakeele arengus. Nendes kompaktsetes ja sisutihedates kirjutistes sisaldub kasulikku taustainfot nii käsitletud tekstide autorite kui ka redaktsioonide kohta. Kristiina Rossi ülevaade keskendub piiblitõlke probleemidele XVII sajandi lõpust kuni XVIII sajandi alguseni. Kai Tafenau tutvustab piiblikonverentsidel redigeeritud Uue Testamendi tõlkekäsikirjade keerukat kujunemislugu. Heiki Reila räägib Müncheni käsikirjast, mis arvatakse olevat Johann Hornungi tõlke ümberkirjutus. Heiki Reila ülevaates on esitatud selle tõestuseks ka ilmekaid keelenäiteid. K. Tafenau tutvustab lühidalt nn Tartu käsikirja, mis on kirjutatud sama käekirjaga kui Stockholmi käsikiri, kuid milles on ka ortograafilisi erinevusi. Stockholmi käsikirja tutvustuse on kirja pannud K. Ross ning selles käsikirjas leiduvaid unikaalseid illustratsioone kommenteerib Pia Ehasalu. Väljaande kujunduses mõjuvad kaunilt kaasa Stockholmi käsikirja illustratsioonid, peale nende leidub rohkesti fotonäiteid ka käsikirjade endi kohta.

See sisult väärtuslik ja vormilt kaunis raamat annab oma ala tippasjatundjate tõlgenduses hea ülevaate Uue Testamendi tõlkeloo olulistest etappidest, mille kohta seni on nii täpne teave puudunud. Jääb loota, et Kristiina Rossil, Kai Tafenaul ja Heiki Reilal jätkub edaspidigi indu eesti piiblitõlkeloo avamiseks ja samalaadsete väga vajalike allikapublikatsioonide avaldamiseks, mis jätkaksid omal moel 2001. aastal ilmunud Wastse Testamendi (1686), 2004. aastal ilmunud Uue Testamendi (1715) ning 2003. aastal ilmunud Andreas ja Adrian Virginiuse piiblikäsikirja (1687–1690) väljaannete tänuväärset traditsiooni.

KÜLLI HABICHT